

P. Říčan:

PSYCHOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Praha, Portál 2002, 325 s.

Autor knihy (*1933) vystudoval v Praze evangelickou teologii a psychologii. Profesionálně pracoval celý život jako psycholog a je naším předním odborníkem v oblasti psychologie osobnosti, vývojové a klinické psychologie. V současnosti vyučuje psychologii náboženství na Husitské teologické fakultě UK. V recenzovaném díle se ujal nelehkého úkolu – popsat širokou oblast víry a různých náboženských projevů z pohledu psychologa, který je sám věřící. Říčan sám má představu tří cílových skupin čtenářů – „ti, kteří vědomě nábožensky žijí ... kniha by měla sloužit „náboženským profesionálům“, jimiž jsou duchovní a studenti bohosloví, doufám však, že zaujme i laiky, tedy „teology-amatéry“... druhým okruhem čtenářů jsou religionisté... třetím okruhem čtenářů by měli být psychologové, v jejichž průpravě patří psychologie náboženství k tradičně opomíjeným oborům“ (s. 13 – 14).

Kniha je rozdělena do pěti částí:

První část, „Psychologie náboženství a její kontexty“ (s. 17 – 55), uvádí souvislosti oboru a koncepci knihy – autorovo vnímání situace náboženství (především křesťanství) v ČR i v celém západním světě, stručný popis předmětu a metody psychologie (se zajímavou odbočkou o málo reflektované kryptoreligiozitě oboru psychologie v podkapitole „Psychologie jako duchovní hnutí“), uvedení do „náboženství v psychologické perspektivě“ a do psychologie náboženství jako součásti religionistiky, psychologie a teologie.

Druhá část, „Základní pojmy psychologické deskripce“ (s. 57 – 88), přibližuje čtenáři základy psychologie kapitolami „Poznávací procesy“, „Cítění“, „Vůle a pozornost“ a „Jáství“.

Třetí část, „Základní přístupy psychologického výkladu“ (s. 89 – 174), navazuje na druhou a probírá téma podle zaměření na „různé okruhy psychických jevů, jejich determinace a jejich vnější projevy“ (s. 89). Jednotlivými podkapitolami této části jsou „Biologické teorie“ (s uváděnými zajímavými příklady o vlivu halucinogenů a různých nemocí na náboženské prožívání), „Teorie motivace“, „Kognitivní teorie“, „Sociálně psychologický přístup“ (rozebírající m.j. psychologův pohled na různé náboženské skupiny, jejich vůdce, ty, kdo by chtěli být vůdci,

různé členy těchto skupin a pod.), „Teorie dimenzí osobnosti“ a „Vývojový přístup“.

Čtvrtá část, „Vybrané směry psychologického myšlení“ (s. 175 – 241), se zaměřuje především na dvě určující postavy moderní psychologie – „náboženského obrazoborce“ a dodnes inspirujícího „otce zakladatele psychoanalýzy“ Sigmunda Freuda a jeho kritického žáka Carla Gustava Junga, který měl k náboženství přístup mnohem kladnější. Oba jsou přiblíženi nejprve životopisně, poté je popsáno jejich učení a nakonec jejich pohled na náboženství a způsob, jak se s ním vyrovnávali jejich žáci. Kapitola o Jungovi je zakončena pro recenzenta poněkud nepochopitelným způsobem – osmistránkovým rozbořem díla kontroverzního psychologa Stanislava Groffa.

Pátá část, „Speciální témata psychologie náboženství“ (s. 243 – 310), se věnuje vlastnímu tématu díla – přibližuje základní, „velká“ témata psychologie náboženství. Jednotlivé kapitoly této části jsou nazvány: „Formy náboženského prožívání“, „Náboženská morálka. Hřích a vina, odpuštění, svědomí“, „Náboženství v biodromální perspektivě“, „Psychopatologie, psychoterapie a náboženství“.

„Formami náboženského prožívání“ jsou dle klasika fenomenologie náboženství Friedricha Heilera úcta, strach, víra a důvěra, naděje, láska, pokoj, radost, nutkání sdílet se, pokora, svoboda, vděčnost, inspirace, subjektivní jistota konkrétní Boží vůlí, zkušenost vyslyšené modlitby – prožitek božského zásahu, smysl života, čistota, pravda, touha po osobní dokonalosti a také (svatý) hněv. Dalším tématem této kapitoly jsou mimořádné náboženské prožitky – zjevení a posedlost, entuziastické prožitky a tzv. „mluvení jazyky“ – glosolalie a mystická meditace. Následující část kapitoly je věnována technikám navozování náboženských prožitků – spojení informací s citovým apelem, navozování citových a kognitivních očekávání, práce se symboly, repetitivní koncentrace, uvolňování myslí, pantomimika, hudba a zpěv, půst a iniciační násilné rituály (křest jako topení, obřizka).

„Náboženská morálka“ v pojetí autora vnímá svět především v bipolaritě dobra a zla (právě zde je zřejmě největší rozdíl v psychologickém a teologickém pohledu na člověka). Součástí této kapitoly je také obsáhlý rozbor fenoménu svědomí a jeho rozlišení Erichem Frommem na svědomí autoritářské a humanistické. Závěr je vě-

nován vztahu mezi sexualitou, vnímanou jako pokušení, a pocity viny.

Kapitola „Náboženství v biodromální perspektivě“ aplikuje Eriksonových osm vývojových stadií života (stadium základní důvěry, první autonomie, iniciativy, snaživosti, identity, intimity, generativity a integrity) na možnosti vývoje religiozity jedince v jednotlivých životních obdobích.

Poslední kapitola knihy, „Psychopatologie, psychoterapie a náboženství“, se zabývá otázkou, zda a jakým způsobem náboženství přispívá, či škodí duševnímu zdraví. Soustředí se přitom nejprve na náboženské projevy pod vlivem psychopatologie (např. vztah mezi pocity viny a depresí, náboženské prožívání schizofrenie, epicou auru, histrionskou poruchu osobnosti, pocity méněcennosti či naopak narcistické nadhodnocování) a na náboženskou etiologii duševních poruch – tedy konkrétní rizikové faktory projevující se v náboženství (např. restriktivní sexuální výchova, tvrdě patriarchální výchova s krutými tělesnými tresty, pobyt v sociálně-psychologickém ghetu, zdůrazňujícím svůj odstup od většinové kultury, jež je „propadlá ďáblu“ a pod.).

Závěrečná kapitola, „Náboženství jako psychoterapie“, se naopak zabývá prospěchem náboženského života pro duševní zdraví. Autor se zde zamýšlí nad pojmem duševního zdraví, zda je to „nepřítomnost obtíží“, či naopak „dosažení životních cílů“. Za skutečnosti, jež v náboženské víře prospívají duševnímu zdraví, pokládá Říčan přítomnost řádu, který je třeba respektovat, vzájemnou emoční podporu ve shromáždění věřících, ale i prožitky maximální intenzity, jež se projevují např. v exorcismu, katarzi, jež následuje po zpovědi, rituály, přenos (tedy upnutí pacienta na terapeuta či člena náboženské skupiny k vedoucímu) a především posílení Já jako centra osobnostní struktury (autor zde cituje evang. teologa J. L. Hromádku: „Povolání činí z člověka skutečnou osobu. Lidský život pak dostává střed. Člověk nemá těžiště (centrum gravitatis) v sobě. Ale ať to zní jakkoliv protismyslně, právě tím se stává vyhraněnou osobností.“). Poslední věty knihy jsou opět citátem, tentokrát C. G. Junga: „Měl jsem několik pacientů, kteří po mé analýze vstoupili do katolické církve, stejně jako jsem měl některé pacienty, kteří teď chodí do tzv. Hnutí oxfordských skupin – s mým požehnáním. Myslím, že je naprosto správné užívat těchto terapeutických institucí, které nám dala historie...“

Knihy je doplněna také obsáhlým přehledem literatury (s. 311 – 315 – 190 děl) a rejstříky věcným (s. 317 – 321) a jmenným (s. 323 – 325).

Říčanova kniha sleduje dva cíle: Nejprve uvádí čtenáře do problematiky psychologického pohledu na člověka (s. 13 – 241) a teprve poté se

již stručněji věnuje svému vlastnímu tématu – psychologii náboženství (především s. 243 – 310). Její obsáhlou první část lze proto doporučit kromě autorem zmiňovaných tří skupin čtenářů (teologů, religionistů a psychologů) také zájemcům o učebnici základů psychologie.

Autor hned v úvodu knihy píše: „Někdy v první polovině dvacátého století uzavřeli na jedné straně teologové a duchovní a na druhé straně učitelé psychologické teorie i ... psychoterapeuti, pedagogové či poradci, jakousi tichou dohodou o nevměšování.“ Recenzent, evangelický farář z „psychologické rodiny“, pokládá toto časté míjení se dvou duchovědných oborů – teologie a psychologie – za výrazný problém. Vždyť farář poučený psychologem, a naopak psycholog, který spolupracuje s farářem, jsou nepochybně schopni pomoci mnoha svým klientům více, než když si budou každý hrát „jen na svém písčku“ (a to nezmiňuji vzájemnou nedůvěru, která není řídká). Pokud kniha vyvolá diskusi mezi odborníky z oboru psychologie a teologie (popř. i religionistiky), vykonala by velikou službu – pomohla k překonání předsudků mezi těmito obory, které ještě mnohde jsou zbytečně nakupeny a práci obou oborů zřetelně škodí. K této diskusi by mohla přispět publikace upravených částí této knihy v některém z psychologických či teologických periodik.

Knihy zřejmě vznikala v rámci učiteléské činnosti autora na Husitské teologické fakultě, a proto počítá s poměrně značným porozuměním čtenářů tomu, co se týká církvi a náboženství. Čtenářům, kteří mají v této problematice menší znalosti (k nim bude zřejmě patřit značná část psychologů) by prospělo zařazení kapitoly utřídící způsob myšlení, života a víry v různých náboženstvích a církvích i duchovních prouděch (např. různá pojetí víry, jež jsou v církvích lidových a vyznávajících, rozdíl mezi zbožností liberální, ortodoxní, evangelikální a charismaticko-letniční, protiklad bohoslužeb s knězem jako prostředníkem mezi účastníky a B/bohem /bohy/ a těch, kde toto pojetí není a věřící mají svůj vztah k B/bohu /bohům/ přímý, utřibení bohoslužeb na orientované na klasickou liturgii /např. pravoslavná a katolická církev/, na moderní liturgii a vlastní emoční prožitek /např. charismatické a letniční církve/ a na racionální prožitek z poslechu kázání /evangelické církve/ a pod.). Celá další kapitola by pak mohla být věnována zbožnosti civilně-liberální, která zřetelně mezi věřícími ve velkých církvích v naší vlasti převažuje (letniční, kteří jsou Říčanem často připomínáni, tvoří ve srovnání s „liberálními“ věřícími jen poměrně malou skupinu). Jako zásadní témata Českobratrské evangelické církve (dále ČCE), jíž jsou autor i recenzent členy, nevidí recenzent „úzkost z blížící se katastrofy“ (s. 19), „vnitřní nejistotu, pokud jde o zastávané učení“

(s. 20), ani „trauma... k němuž došlo odštěpením charismatického křesťanského společenství“ (s. 21), nýbrž témata, jež jsou projednávána na synodech ČCE. Ta vyplývají ze změněného obrazu světa, v němž církev žije. Patří k nim například hledání způsobu, jakým může církev sloužit společnosti (diakonie), hledání nových podob evangelické spirituality i liturgie, adekvátních současnosti, docenění náboženského prožitku, ale i nové promýšlení vztahu věřících k lidem homosexuálně orientovaným (pokud je recenzentovi známo, tak ČCE je jediná církev v ČR, kde občas dojde k požehnání páru takto orientovaných osob), diskuze o euthanasii a ekumenická spolupráce i promýšlení vztahů k nekřesťanským náboženstvím (např. v letošním roce se ČCE zřekla misie Židů).

V příštím vydání knihy by recenzent uvítal také její rozšíření o příklady toho, kde k mezioborové spolupráci a vzájemnému ovlivňování mezi psychologii a teologií již dochází. Nepochybně tomu je v díle psychologů ovlivněných křesťanstvím (u nás např. J. Křivohlavý, T. Halík, z překládané literatury to je např. C. Rogers či M. S. Peck). Psychologické nástroje (např. užití „verbatimů“ a „bálintů“) k teologické práci využívá tzv. Clinical Pastoral Training, který je v současnosti součástí přípravy farářů ČCE ve vikariátu, na druhé straně např. psychiatrická léčebna v Bohnicích již zřídila místo pastoračního pracovníka.

První vlašťovky, ohlašující jaro a oteplení vztahů mezi teology a psychology se tedy již objevují. Přeji Říčanově knize, aby se i ona stala takovou vlašťovkou!

M. Vymětal

P. Říčan:

PSYCHOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Praha, Portál 2002, 325 s.

Publikace je rozdělena do 5 částí. V úvodní části se autor zamýšlí nad situací člověka západní společnosti, který se chová jako by náboženství nepotřeboval (I. kapitola – Zde a nyní: Západ a jeho náboženství). V dobrém slova smyslu provokativní je II. kapitola o psychologii jako vědě a jako náboženství. Zde si uvědomíme, že snaha moderních věd nahradit náboženství je v psychologii vystupňovaná guruovským charakterem některých psychoterapií, ale i snahou psychologie jako vědy vyložit lidské jednání a tíhnutí k absolutnu a sebetranscendenci jen jako fenomény vědomí.

Ve III. kapitole o náboženství v psychologické perspektivě autor diskutuje různé definice náboženství, aby zdůraznil, že předmětem psychologie je též náboženství a spiritualita. Další dvě kapitoly první části ukazují psychologii nábožen-

ství v historické perspektivě a v interdisciplinárním kontextu religionistiky, teologie a systému psychologických věd.

Druhá část ve třech kapitolách rekapituluje základní poznatky psychologie o poznávacích procesech, citění vůli a pozornosti a jáství. Zde se markantně projevuje autorský přístup Pavla Říčana k tradičním kategoriím psychologie a snaha ukázat je v osobitém kontextu, který otvírá možnosti uvidět i kategorie náboženství v jejich spjatosti s fungováním psyché, aniž by to znamenalo redukci duchovního na psychické.

Třetí část je výběrem z množiny přístupů psychologického výkladu. Autor věnuje v jednotlivých kapitolách pozornost biologickým teoriím, teoriím učení, teoriím motivace, kognitivním teoriím, sociálně psychologickému přístupu, teoriím dimenzí osobnosti a vývojovému přístupu. Při povrchním čtení je možno si říci, že jde jen o reprodukci běžných výkladů z jednotlivých psychologických monografií o uvedených tématech. Co však hlouběji zainteresovaného čtenáře zaujme a inspiruje, je vyvozování možných důsledků pro uvažování o Posvátnu o pro zkoumání náboženských fenoménů sui generis.

Čtvrtá část nazvaná Vybrané směry psychologického myšlení pojednává o vztahu Freudovy psychoanalýzy a Jungovy analytické psychologie ke zkoumání náboženství a k psychologii náboženství. Zde pocítuji jako ochuzení, že autor více nerozvedl přínos a rizika transpersonální psychologie a humanistické psychologie s jejími kořeny v adlerovské individuální psychologii. Překvapující je, že kognitivní teorie je zmíněna v předchozí části a ne zde, kam by spíše jako směr psychologického myšlení patřila.

Vlastní psychologii náboženství je věnována pátá část, která v jednotlivých kapitolách probírá zasvěceně formy náboženského prožívání, náboženské morálky s důrazem na hříchy a vinu, odpuštění a svědomí, dále pak biodromální pohled na náboženství, t.j. na stádia víry a náboženského hledání či praxe. Tuto část pak uzavírá výklad psychopatologie a psychoterapie ve vztahu k náboženství.

Zájemci o psychologii náboženství se mohou radovat, že konečně máme k dispozici původní českou práci napsanou předním českým psychologem. Stejně tak se mohou radovat studenti teologických fakult všech denominací, pokud mají ekumenického ducha, neboť se jim dostává podnětný studijní pramen pro přijetí i nesouhlas, ale v každém případě text, který je přinutí přemýšlet a domýšlet i pochopit, jak je psychologie důležitá pro teologii i náboženský život.

Knihy je psaná srozumitelně a přitom na vysoké stylové úrovni. Často v dobrém slova smyslu provokuje čtenáře a tím jej nutí, aby text pouze nepolykal, ale vychutnával a zažíval, nebo i od-

mítal. Z každého odstavce je patrné osobní zaujetí a angažovanost pro téma.

Autor přiznává, a text to zcela prozrazuje, že jedním z vůdčích motivů napsání knihy bylo podnítit teology k oživení a aktualizaci náboženství tak, aby vycházelo vstříc současnému hladu lidí po niterné náboženské zkušenosti. V tomto záměru je recenzovaná kniha z prací, které razí trend ke spiritualitě jako vnitřnímu prožívání vztahu k Bohu a odlišuje se o těch, které se zabývají pouze religiozitou, který může být čistě vnějšková.

Rekl bych, že je to dílo spíše o vztahu náboženství a psychologie než psychologie náboženství v klasickém slova smyslu. Kriticky, ale ne s odmítnutím, vyjadřuji svůj dojem, že jde spíše o náboženskou psychologii než o psychologii náboženství. Míním to tak, že náboženská psychologie staví na systému psychologických kategorií a hledá jejich reference k náboženským danostem, kdežto psychologie náboženství se snaží vymezit a objasnit psychologické aspekty náboženských skutečností. Za nejcennější na tomto díle považuji to, že vytyčuje triangulační body, odkud je možno zaměřovat a zpřesňovat souřadnice tak složitého terénu, jímž jsou místa dotyku psychologie a náboženství.

V. Smékal

J. Průcha:

UČITEL

Současné poznatky o profesi

Praha, Portál 2002, 154 s.

Autor si předsevzal vyplnit svou prací mezeru existující v oblasti publikací o učitelské profesi a toto své předsevzetí úspěšně splnil: vytvořil knížku, která uceleným způsobem shrnuje to, co je o profesi učitele v současné době známo u nás i ve světě. Na relativně malé ploše se mu podařilo soustředit poznatky, jež si s chutí přečtou studenti učitelství i rutinovani pedagogové. Může se také stát, že knížka bude inspirovat odborníky z jiných oborů k vytvoření podobných publikací a stane se základem nové edice o profesích.

V knize najdeme stručný historický exkurs, který obsahuje i doposud aktuální konfrontaci koncepcí vzdělávání učitelů V. Příhody a O. Chlupa.

Další kapitola obsahuje charakteristiku profese učitele a jeho činností. Zajímavá je kapitola věnovaná myšlení a postojům učitelů, a to zejména ve své části věnované změnám myšlení učitelů souvisejícím se změnami ve společnosti. (Autor zde pracuje s daty z Německa po r. 1990, neboť data z našeho prostředí po r. 1989 nejsou bohužel k dispozici. V německém výzkumu byla konstatována jakási setrvačnost v myšlení učitelů - navzdory školské reformě.) Tato kapitola

dále pojednává o klimatu ve třídách, polemizuje s v médiích tradovaným názorem, že v českých školách se hlavně „biřuje“ a přináší i obraz ideálního učitele z hlediska žáků.

Velmi dobře je zpracována kapitola věnovaná pracovní zátěži a zdraví učitelů. Autor v ní popisuje vývoj zájmu o tuto oblast a postihuje podstatné ze současných výzkumů. Ze závažných stresogenních situací zůstala opominuta snad jen oblast sociálně patologických jevů, jež jsou na školách stále častějším hostem a jimž musí učitelé v zájmu svých žáků kompetentně čelit.

Sympaticky sebe-reflexivní pasáž je věnována profesionální deformaci učitelů.

Poměrně obsažná je kapitola věnovaná postavení českých učitelů v mezinárodním srovnání. Uvedení údajů a tabulek z realizovaných srovnávacích výzkumů je důležité: čtenář si může utvořit objektivnější úsudek, než z dat, která jsou obvykle v médiích již nějak interpretována.

Kapitola o vzdělávání učitelů se věnuje též kompetencím a standardům souvisejícím s touto profesí.

Poslední kapitola je věnována výzkumu zaměřenému na učitelskou profesi. V příloze je uveden anotovaný přehled vybraných metod pro výzkum profese učitele. Publikace je vybavena obvyklými rejstříky.

I když je z textu patrné, že autor je zapáleným pedagogem, jeho vývody jsou kritické a vycházejí z objektivních dat. Kniha se důsledně opírá o současnou odbornou literaturu a je příjemným a užitečným průvodcem pro ten okruh čtenářů, na který autor pomýšlel, když ji tvořil: studenty učitelství, učitele, školské politiky i širší veřejnost se zájmem o učitelskou profesi.

I. Šolcová

B. de Raad, M. Perugini (Eds.):

BIG FIVE ASSESSMENT

Göttingen, Hogrefe and Huber Publishers
2002, 491 s.

Editovaná monografie podává ve 20 kapitolách přehled o metodách identifikace pěti obecných dimenzí osobnosti (inventářích, dotaznících, škálách adjektiv). Sedm kapitol je věnováno dalším metodám pro diagnostiku osobnostních vlastností a jejich souvislostem s pětifaktorovým modelem osobnosti. Pětifaktorový model (popisu osobnosti, pro jehož označení se vžilo pojmenování Big Five, tvoří bipolární dimenze pojmenované *extraverze*, *přívětivost*, *svědomitost*, *emocionální stabilita (neuroticismus)* a *intelektlotevřenost vůči zkušenosti*.

Charakteristiky *extraverze* zachycují míru společenskosti, aktivity a energičnosti, *přívětivost*